
INCLUSIVE EDUCATION IN BULGARIA: SUCCESSES AND CHALLENGES

Natalia Georgieva

South-West University “Neofit Rilski” – Blagoevgrad, Republic of Bulgaria, natalia7686@abv.bg

Abstract: The report is a brief overview of changes in education in Bulgaria after entry of the Pre-school and School Education Act, with regard to inclusive education. The emphasis is on the positive impact of the inclusion process on children and students. It focuses on the changes: from social and educational isolation through highlighting the variety of differences and individual educational features and needs of children and pupils to build inclusive policies in Bulgarian education. In recent years, inclusive education in Bulgaria has been successful, but has faced many challenges. Despite the changes, there are still different attitudes and stereotypes in the social society, including parents and a large number of pedagogical specialists working in general education schools.

In separate chapters, the successes and challenges of inclusive education, in particular in the general and the additional support for the personal development of children/pupils in Bulgaria, have been analyzed. Attention is focused on the subjects of inclusive education - schoolchildren and students in the kindergarten and the individual needs of each. What are the facilities that pupils with special educational needs could benefit from during their education.

The main elements of standard formal education are considered and compared with the principles of inclusive education and the need to adapt curricula to the individual pupils' individual pace. It is not limited school or kinder garden to develop a curriculum and apply a unified approach in the educational process to all children/pupils. The development and implementation should be complied with the individual needs of particular pupils and the opportunity to study in forms of education different from daily / individual, combined, independent/. The topic of specialists and teachers working in the educational system in Bulgaria, the need to acquire new necessary competences, which would increase their sensitivity to differences, is very briefly affected.

The report focuses on parents' participation in the education of their children, the impact on their motivation, and the relevance to learning achievements. Accepting the fact that their children are educated in a class/group with children/pupils with learning needs. The role of the family and the community in coping with violence in schools and solving problems with discipline. And last but not least, the crucial importance and decisive role in the process of inclusive education of the school principals of, on which depends the creation of the necessary conditions for the process of inclusion.

Keywords: inclusion, inclusive education, success, challenges, children, students.

**ПРИБЩАВАЩОТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ: УСПЕХИ И
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА****Наталия Георгиева**Югозападен университет „Неофит Рилски” – Благоевград, Република България,
natalia7686@abv.bg

Резюме: Докладът е кратък преглед на промените в образованието в България след влизането на Закона за предучилищното и училищното образование, по отношение на приобщаващото образование. Акцентът е поставен върху положителното въздействие на процеса на приобщаване върху децата и учениците. Фокусира се върху промените: от социалната и образователна изолация през открояване на многообразието от различия и индивидуални образователни особености и потребности на децата и учениците към изграждане на приобщаващи политики в българското образование. През последните години приобщаващото образование в България постига своите успехи, но е изправено пред немалко предизвикателства. Въпреки настъпилите промени все още съществуват различни нагласи и стереотипи в социалното общество, в това число родители и немалка част от педагогическите специалисти, работещи в общообразователните училища.

В отделни глави са разгледани и анализирани успехите и предизвикателствата в приобщаващото образование в частност при общата и при допълнителната подкрепа за личностното развитие на децата/учениците в България. Насочено е вниманието върху обектите на приобщаващото образование – децата и учениците в училище и в детската градина и индивидуалните потребности на всяко. Какви са улесненията, от които учениците със специални образователни потребности биха могли да се възползват в периода на своето образование.

Разгледани са основните елементи на стандартното формално образование в сравнение с принципите на приобщаващото образование и необходимостта от адаптиране на учебните програми към индивидуалното темпо на различните ученици. Възможността училището или детската градина да не се ограничават в разработване на един учебен план и прилагане на единен подход в образователния процес към всички деца/ученици. Разработването и прилагането да бъде съобразено с индивидуалните потребности на определени ученици и възможността да се обучават във форми на обучение различни от дневната /индивидуална, комбинирана, самостоятелна/. Много кратко е засегната темата за специалистите и учителите, работещи в образователната система в България, необходимостта от придобиване на нови необходими компетентности, които биха повишили чувствителността им към различията.

В доклада е обърнато внимание на участието на родителите в образованието на децата им, влиянието върху мотивацията им и връзката с постиженията от обучението. Приемането на факта, че децата им се обучават в един клас/група с деца/ученици с образователни потребности. Ролята на семейството и общността в справянето с насилието в училищата и разрешаване на проблемите с дисциплината. И не на последно място същественото значение и решаващата роля в процеса на приобщаващото образование на директорите на образователните институции и детски градини, от които зависи създаването на необходими условия за процеса на приобщаване.

Ключови думи: приобщаване, приобщаващо образование, успехи, предизвикателства, деца, ученици

1. УВОД

Богатото многообразие в човешко общество и уникалността на всеки човек в него налага необходимите социални промени, които да осигурят равнопоставеност на хората по отношение на националност, пол, етническа и религиозна принадлежност. Най-важната ценност в съвременното общество е развитие на свободна и отговорна личност, запазване на достойнството и гарантиране на човешките права. Приобщаващото образование, за разлика от интегрираното, е насочено към промяна в общото образование и осигуряване на балансирано и всеобхватно обучение на всички деца/ученици.

С влизането в сила на Закона за предучилищното и училищното образование в Република България от 01.08.2016 година се приема и Наредбата за приобщаващото образование, която на по-късен етап е отменена и от 27.10.2017 година влиза в сила нова Наредба за приобщаващото образование с последни изменения и допълнения в Държавен вестник брой 105 от 18.12.2018 година. Приобщаващото образование става неизменна част от правото на образование на децата и учениците, като сравнително нова и ключова образователна политика в българското образование. Наредбата за приобщаващото образование определя държавния образователен стандарт за приобщаващото образование в България. Тя урежда обществените отношения, които са свързани с осигуряване на приобщаващо образование на децата/учениците, идентифицирането на необходимостта от обща и допълнителна подкрепа на различните деца/ученици още в началото на образователната система.

В основата на приобщаващото образование е процесът на промяна на училищната среда, основаваща се на уважение, приемане и подкрепа на индивидуалните възможности на всяко дете/ученик, превъзможване на трудностите, справяне с предизвикателствата и зачитане на различията. Подкрепата за личностното развитие в детските градини и училищата се прилага в съответствие с индивидуалните образователни потребности на всяко дете/ученик.

Важен момент в процеса на приобщаващото образование е ранното оценяване на детето/ученика, още в предучилищна възраст и установяване на необходимостта от подкрепа за личностно развитие. За реализиране на обща и допълнителна подкрепа на децата и учениците в детските градини и в училищата работят екипи от специалисти – психолог и/или педагогически съветник, ресурсен учител, логопед и други специалисти в зависимост от потребностите на децата/учениците.

2. ПРИОБЩАВАЩОТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ – ПОСТИГНАТИ УСПЕХИ

В съответствие с чл. 176 и чл. 177 от Закона за предучилищното и училищното образование (ЗПУО) и чл. 4 от Наредбата за приобщаващо образование в България на децата и учениците в системата на предучилищното и училищното образование се предоставя подкрепа за личностно развитие, която се прилага в съответствие с индивидуалните образователни потребности на всяко дете/ученик. Подкрепата за личностно развитие е обща и допълнителна.

Общата подкрепа в детската градина/училището се осигурява за всяко дете/ученик, в зависимост от неговите индивидуални потребности (чл. 178 от ЗПУО и Глава I, Раздел II от Наредбата за приобщаващото образование). Тя е насочена към развиване на потенциала на всяко дете/ученик и гарантира участието и изявата му в образователния процес. Включването на децата/учениците в занимания по интереси в няколко тематични направления – Природни науки, Технологии, Математика и Дигитална креативност както и подпомагане на професионалното ориентиране на учениците в избора за

последващо обучение и професия стимулира развитието на личностни качества и социални компетенции. Дейностите на психолозите и педагогическите съветници са ключови за процеса на приобщаващото образование. Осигуряването на тези специалисти във всяко училище позволява на училищно ниво да се извършва диагностика на личността, консултиране на ученици, учители, родители и да се осъществява посредническа дейност.

Допълнителната подкрепа в детската градина/училището се осигурява за деца/ученици със специални образователни потребности, за деца/ученици в риск, за деца/ученици с изяви дарби и за деца/ученици с хронични заболявания (чл. 187 от ЗПУО и Глава IV, Раздел II от Наредбата за приобщаващото образование). За всяко едно дете/ученик от изброените групи по-нагоре се създава екип за подкрепа за личностно развитие на детето или ученика, в който задължително участват психолог и/или педагогически съветник, логопед и други специалисти, съобразно индивидуалните му потребности (чл. 188 и 189 от ЗПУО и Глава IV, Раздел III от Наредбата за приобщаващото образование). Като успех може да се отчете привличането и участието на родителя на детето/ученика в работата на екипа. Присъствието му на екипните срещи, запознаването с плана за подкрепа на детето/ученика и индивидуалния учебен план и индивидуалните учебни програми, заложили в него, повишава нивото на заинтересованост, ангажираност и отговорност към индивидуалните потребности на детето му (чл.128, ал.4 от Наредбата за приобщаващото образование). Партньорството с родителите е деликатно, те са движещата сила за приобщаващото образование, затова е важно зачитането и уважаването на тяхното мнение, тъй като те най-добре познават децата си. Оптималните отношения се градят върху сътрудничество, затова специалистите призовават родителите на децата/учениците да не крият диагнозите на децата си, защото колкото по-рано започне използването на подходящи методи и средства и приложението на различни равнища на обучение, толкова по-успешно ще се постигне приобщаването на детето/ученика към обществото. Ползотворно е и сътрудничеството между образователните институции и други институции в социалното общество, участници и фактори в културно-образователното пространство (чл.128, ал.2 от Наредбата за приобщаващото образование).

Възможността за извършване на оценка на индивидуалните потребности на децата/учениците в училищна среда, с продължителност на оценяване най-малко 14 дни, позволява на специалистите от Екипа за подкрепа за личностното развитие на детето/ученика да определи необходимият инструментариум за извършване на оценката; да проучи документите и информацията за детето/ученика; да проведе необходимите наблюдения и да ги обсъди с всеки член от екипа с цел вземане на решение за предоставяне на вида допълнителна подкрепа (чл.75, ал.4 от Наредбата за приобщаващото образование).

Законът за предучилищното и училищното образование и Наредбата за приобщаващото образование позволяват за ученици със специални образователни потребности и за ученици с изяви дарби, които се обучават в дневна или комбинирана форма на обучение, да бъдат разработвани индивидуален учебен план и индивидуални учебни програми, въз основа на училищния учебен план. (чл. 95, ал. 1 от ЗПУО и чл. 146, ал. 1 и 2 от Наредбата за приобщаващото образование) и в съответствие с възможностите и потребностите на всеки отделен ученик. Допуска се редуциране на учебни часове по един или повече учебни предмети, с цел развиване на потенциално силните страни на учениците и намаляване на броя учебни часове и/или отсъствие на раздел от предмет, когато обучението на ученика по предмета е невъзможно.

Успешна е възможността ученици по здравословни или семейни причини да се обучават в индивидуалната форма на обучение и да завършат обучението си за един или повече класове в различни срокове (чл. 111, ал. 1 от ЗПУО), като по този начин се намалява рискът от отпадане по горепосочените причини.

Самостоятелната форма на обучение чрез самостоятелна подготовка и изпити е успешно приложима за ученици навършили 16 години и/или за ученици с изяви дарби, като организирането и подпомага и не възпрепятства развитието на дарбите и талантите, без нарушаване на процеса на образование на такива ученици.

Наблюдението показва, че като успех в приобщаващото образование може да се отчете възможността учениците със специални образователни потребности, при явяване на национално външно оценяване (НВО) и/или в държавните зрелостни изпити (ДЗИ), да се възползват от разумни улеснения, като – удължено време за изпита; използване на материали на брайлов или уголемен шрифт; осигуряване на учители-консултанти; самостоятелна зала по преценка на екипа за подкрепа за личностно развитие (чл.107, ал.1 и 2 от Наредбата за приобщаващото образование). Учениците със специални образователни потребности имат възможност и да бъдат освободени от явяване на НВО с молба от родител до директора на регионалния център за подкрепа на процеса на приобщаващото образование и становище от Екипа за подкрепа за личностно развитие на ученика, а регионалният екип за подкрепа за личностно развитие със свое становище насочва ученика, който получава удостоверение

за завършен VII клас, за продължаване на обучението му в профили и специалности, съобразени с индивидуалните потребности и здравословното състояние на ученика (чл.140, ал.1 от Наредбата за приобщаващото образование). Улесненията при явяване на НБО и ДЗИ могат да се осигуряват на ученици и при явяване на олимпиади и състезания (чл.107, ал.3 от Наредбата за приобщаващото образование).

През призмата на Закона за предучилищното и училищното образование и при спазване на държавния образователен стандарт за приобщаващото образование, след изчерпване на всички механизми за въздействие върху вътрешната мотивация и за преодоляване на проблемното поведение на учениците в училище са определени следните санкции:

Забележка;

Преместване в друга паралелка в същото училище;

Предупреждение за преместване в друго училище;

Преместване в друго училище;

Преместване от дневна в самостоятелна форма на обучение (чл. 199, ал. 1 от ЗПУО)⁴

Нека да отбележим, че санкциите „предупреждение за преместване в друго училище” и „преместване в друго училище”, както и отстраняване от час, когато ученикът възпрепятства провеждането на учебния процес и отстраняване от училище заради явяване с облекло, което е в нарушение с правилника за дейността на институцията не могат да бъдат налагани на ученици в начален етап на образованието (чл. 200, ал. 3 от ЗПУО). Наблюдението показва, че предвид възрастовите особености на малките ученици по този начин се предотвратява риска у учениците в начална училищна възраст да се създадат психологически травми от смяна на среда, отделяне от съученици и учители. Ученици от начален етап на образованието не могат да бъдат оставени да повтарят годината, поради неовладяване на учебния материал.

Санкциите не могат да бъдат налагани и на ученици със специални образователни потребности, на които поведението е резултат от увреждане или нарушение на здравето, което е потвърдено със съответните медицински документи (чл. 200, ал. 5 от ЗПУО)⁵.

На практика един от най-значимите и важни успехи в политиката на приобщаващото образование е започналият процес на формиране у една голяма част от ученическата общност на толерантно, подкрепящо, разбиращо и приемащо отношение към различията, към децата и учениците с физически и интелектуални увреждания; недопускане на дискриминация по пол, раса, религия и др., което всъщност постулира един от принципите на приобщаващото образование. Рано е още да се говори за цялостно приемане и не могат да се планират срокове, защото отношението се формира от културата и ценностната система на всяка личност.

3. ПРИОБЩАВАЩОТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ – ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА

Формалното образование включва три основни елемента: учебна програма, преподаване и оценяване. Учебните програми включват отделните учебни предмети в определена йерархия. Грамотността и математиката са поставени на първо място, както и природните науки и технологиите. След тях следват хуманитарните и социалните науки. На много ниско място са поставени дисциплините като изкуство, музика и физическо възпитание. Преподаването при формалното образование е носено към целия клас, а не работи в отделни групи, което трудно открива креативността, личното отношение и въображението на учениците. Стандартизиращият подход в оценяването набляга на формалните писмени изпитвания и широкото прилагане на тестове.

Ако първоначалния замисъл, за повишаване на стандартите в образованието, беше проработил едва ли щеше да се търсят и разработват по-успешни и по-перспективни политики в образованието в България.

Краткият преглед на регламентите на съдържанието от ЗПУО и Държавния образователен стандарт за приобщаващото образование, засягащо процеса на приобщаването дава ясна представа, че освен постигнатите успехи на дневен ред пред приобщаващото образование стоят и многобройните предизвикателства. На фундаментално ниво е необходимо да се създадат условия, които позволяват на учениците да могат, и ги мотивират да искат да учат. Като следваща стъпка е осъзнаването, че ролята на учителя е да помага на учениците в процеса на учене. Немаловажна е ролята на училищните директори,

⁴ Закон за предучилищното и училищното образование, в сила от 01.08.2016 г. (посл. изм. ДВ бр. 108 от 29.12.2018г.).

⁵ Закон за предучилищното и училищното образование, в сила от 01.08.2016 г. (посл. изм. ДВ бр. 108 от 29.12.2018г.).

които да преобразуват средата в институциите и да създадат условия, които дават възможност на учителите да си изпълняват функциите.

Личността е формирана от различни природни дадености. Индивидуализацията в обучението означава учителите да повишат чувствителността си към различията, което би позволило да разработят учебни планове, позволяващи да работят освен по общи за всички неща, така и да развиват потенциалните възможности и силните страни на децата/учениците, на база техните индивидуални особености. Отделните хора учат по различен начин и с различно темпо. Обучението на цял клас или група, по предварително изготвени програми, затрудняват учителите да отбележат тези различия и да се съобразят с тях. Необходим е нов поглед и нови компетентности на педагогическите специалисти върху собствената им работа. Преподаването да се разглежда като умение да вдъхновява децата/учениците да учат. Най-добрите образователни системи в света поставят акцент върху добрата подготовка, високата мотивация и високото заплащане на учителите. Предлагат се сериозни обучения не само по даден предмет, но и по работа с учениците, по наставничество, мениджмънт на класа и др. Учителят да знае как да използва широк набор от средства за оценяване и възможността за оценяване на знанията с различни от тях.

Мария Монтесори, лекар и педагог. Тя работи с деца от бедни семейства и деца със специални образователни потребности и обяснява колко е необходим индивидуалния подход в обучението. „Учителят трябва да разбира как детето започва да показва интерес към нещо – казва тя, - как точно се проявява той, колко дълго продължава и какви са характеристиките, по които съдим за наличието му у детето, което наблюдаваме. Учителят следва постоянно да се старее да не нарушава принципите на свободата, защото ако накара детето да направи някакво неестествено усилие, вече няма да е ясно кое е резултат от спонтанната дейност и кое не е.“⁶

Осигуряване на специалисти (психолог и/или педагогически съветник, логопед, ресурсен учител, и други, в съответствие с индивидуалните потребности на децата/учениците) във всички образователни институции за сформирани на пълни Екипи за подкрепа за личностно развитие на детето/ученика, които да работят съвместно с педагозите и родителската общност. Изучаване и познаване на стиловете на учене на децата/учениците според сетивата и индивидуалните им предпочитания за възприемане и преработване на информация – (слухов, зрителен, осезателен, кинестичен и др.), което да доведе до адаптиране на част от учебните програми към индивидуалното темпо на децата/учениците в българските училища и детски градини.

Като част от предизвикателствата е промяна на нагласата и формиране на приемливо и толерантно отношение у родителите на учениците в норма, по отношение на обучението на децата им в масовите училища заедно с ученици със специални образователни потребности, от различни етнокултурни общности, ученици в риск и др. Засилване на ролята на Обществения съвет, с цел подпомагане на граждански контрол и управление на детските градини и училищата.

Министерството на образованието и науката и неправителствените образователни организации да разработват програми за включване и участие на родителите, заедно със своите деца, в учебния процес. Разработване и разпространение по официални канали на материали за родителите, които да им помогнат да вземат активно участие в образованието на своите деца.

Предизвикателството пред което днес са изправени училищата в България е агресията, насилието и проблемите с дисциплината. Тези проблеми се пренасят от външния свят, в който учениците прекарват голяма част от времето си. Поддържането на тесни контакти със семействата на учениците е добър начин за тяхното разрешаване. Подобряване на практическото взаимодействие на образователните институции с общността в лицето на институциите, проявяващи отговорност към учебната среда, учениците, учителския екип е предизвикателство на фона на всички нормативно създадени механизми и в по-голямата си част трудно приложими на практика.

Разбира се в реалната практика на процеса на приобщаващото образование има и други предизвикателства, но вратите за справяне с тях са широко отворени пред всички нас.

4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Образованието е сложна дейност, която протича в комплексна среда и зависи от политическия климат в държавата. Много е важно политиката в сферата на образованието да бъде фокусирана върху правилните цели и стратегии и да не позволяват да се изкривяват добрите замисли.

За постигане на ефективното обучение е важен балансът между възискателността и свободата, личността и групата/класа, теорията и практиката, традиционните и иновативните методи и подходи в образованието.

⁶ Montessori, M. George, A. 1964. The Montessori Method. Schocken. New York.

Приобщаващото образование в България на този етап има своите успехи, но много повече са предизвикателствата, изпълнението и осъществяването на които зависи от личностните и индивидуалните потребности на всички нас – ученици, учители, специалисти, директори на образователни институции, родители, политици и социалното общество като цяло.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Montessori, M. George, A. (1964) The Montessori Method. Schocken. New York.
- [2] Наредба за приобщаващото образование, в сила от 27.10.2017 г. (посл. изм. ДВ бр. 105 от 18.12.2018г.)
- [3] Професионално образование, научно списание, №1, №3, №6, София, 2018
- [4] Робинсън, К. Ароника, Л. (2017) Креативните училища. РААБЕ, София.
- [5] Закон за предучилищното и училищното образование, в сила от 01.08.2016 г. (посл. изм. ДВ бр. 108 от 29.12.2018г.).